

ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 37.017(477) "1884–1928"

М.В. Лашко,

молодший науковий співробітник НДЛ грінченкознавства
Київського університету імені Бориса Грінченка

ОСНОВНІ ПЕРІОДИ ПРОСВІТНИЦЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

М. ГРІНЧЕНКО (1863–1928)

У статті виокремлено та розглянуто основні етапи й особливості просвітницько-педагогічної діяльності М. Грінченка.

Ключові слова: М. Грінченко, просвітницько-педагогічна діяльність, період.

Нині розвиток освіти в Україні характеризується прагненням увійти в європейський освітній простір і водночас зберегти кращі національні традиції. Успішному розв'язанню цього завдання сприятиме з'ясування достовірних фактів історії української освіти й осмислення розвитку педагогічної думки. Тому дослідження педагогічної персоналії, на думку О. Сухомлинської, «...збагачує і урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес...» [8, 37]. З огляду на це важливим є вивчення просвітницько-педагогічної діяльності відомої просвітниці, педагога, письменниці М. Грінченко (Загірньої) (1863–1928).

Історіографічний аналіз свідчить про те, що М. Грінченко сучасні вчені більшою чи меншою мірою згадують в історико-педагогічних дослідженнях. Проте її просвітницько-педагогічна діяльність, яка є помітним явищем в українській освіті кінця XIX – початку XX ст., не була предметом окремого дослідження, що й зумовило потребу поглибленого аналізу.

Мета нашої статті – визначити й охарактеризувати основні періоди просвітницько-педагогічної діяльності М. Грінченко.

Окремі етапи життя і діяльності М. Грінченко висвітлено в монографії Л. Березівської «Освітньо-виховна діяльність Київських просвітницьких товариств (друга половина XIX – поч. XX ст.)» (1999). М. Грінченко присвятила низку статей і Н. Копиленко (Антонець), а саме: «Освітняцький подвиг Марії Грінченко» (1994), «В славу Грінченків своєю скромною рукою вписала ти нестерті письмена» (1999), «До ювілею подружжя Грінченків» (1998); «Підручники Б. Грінченка» (1995). В окремій статті посібника «Нариси історії українського шкільництва (1905-1933)» висвітлено біографічні дані про М. Грінченко. Проте в сучасній педагогічній літературі згадується лише про короткий період її роботи у школах Богодухівщини на Харківщині та про педагогічно-просвітницьку діяльність спільно з Б. Грінченком у с. Олексіївці Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії [7; 5; 6].

На сьогоднішній день в історико-педагогічній літературі, присвяченій вивченню біографії М. Грінченко (статті Н. Копиленко (Антонець), О. Неживого, дисертаційних дослідженнях Л. Неживої та М. Думанської), не розроблено періодизації її діяльності. На основі аналізу джерел ми виділили вісім основних періодів просвітницько-педагогічної діяльності М. Грінченко:

– перший період (1881 – 1884) – Богодухівський – педагогічна діяльність у богодухівських народних школах;

– другий період (1884 – 1887) – просвітницько-педагогічна діяльність у співпраці з Б. Грінченком у Харківській та Херсонській губерніях;

- третій період (1887–1893) – Олексіївський – просвітницько-педагогічна діяльність в Олексіївській народній школі на Луганщині;
- четвертий період (1893–1902) – Чернігівський – просвітницько-видавнича діяльність у складі Чернігівської «Просвіти»;
- п'ятий період (1902–1910) – Київський – просвітницько-видавнича діяльність у складі Київської «Просвіти»;
- шостий період (1910–1917) – боротьба з утисками української мови в часи реакції;
- сьомий період (1917–1920) – просвітницько-видавнича діяльність у добу Української Народної Республіки (УНР);
- восьмий період (1920–1928) – робота у складі Всеукраїнської академії наук (ВУАН) над Словником живої української мови за часів радянської влади.

Розглянемо основні тенденції просвітницько-педагогічної діяльності М. Грінченко у визначені нами періоди. Про перші роки свого вчителювання М. Грінченко писала у статті «Колись і тепер» (1923), з якої довідуємось, що на педагогічну стежку вона стала, ще навчаючись на останньому курсі Богодухівської земської Дмитрієвської жіночої прогімназії: «...року 1881 вчителювала я в Богодухові в Харківщині в однокласовій земській «образцової» школі. В школі була помічниця вчительки і дві так звані практикантки, одною з яких була і я. Кожна з нас мала одну групу, моя група була перша, було в ній 50 школярів. Вчителювала я перший рік» [10, арк. 2].

Працювала М. Грінченко в умовах активної русифікаторської політики. До того ж «науку в школах треба було вести так, щоб вона робила державі якнайменше шкоди. Задля цього вона мусила давати якнайменше потрібних людині знань і якнайбільше запаморочувати голову» [10, арк. 2].

До зустрічі з Б. Грінченком і докорінного перелому в свідомості М. Грінченко намагалася навчати дітей за всіма канонами імперської системи шкільної освіти, діючої на теренах України. В одному з листів до відомого письменника, лікаря, громадського і державного діяча І.Л. Липи вона писала, що в перші роки своєї педагогічної праці щиро виконувала свій обов'язок, насаджувала російську мову і культуру не покладаючи рук [9, арк. 1]. Звідси випливає, що вона з усіх сил утілювала в життя русифікаторську політику царського уряду, не відаючи про наслідки своєї освітньої діяльності. Проте перший педагогічний досвід, набутий за ці роки, М. Грінченко використала в майбутній педагогічній діяльності, яка почалася після зустрічі з Б. Грінченком на Зміївських педагогічних курсах.

Улітку 1883 р. під час відвідування педагогічних курсів у м. Змієві М. Гладиліна (дівооче прізвище. – М. Л.) познайомилася з Б. Грінченком та приєдналася до просвітницького гуртка, куди входила група педагогів, які згуртувалися навколо Б. Грінченка. Після одруження з Б. Грінченком у кінці лютого 1884 р. Марія Миколаївна переїхала в с. Олексіївку Харківської губернії, де на той час учителював Б. Грінченко. З Олексіївкою пов'язаний другий період її просвітницько-педагогічної діяльності. М. Грінченко починає формуватися як просвітник, письменниця та перекладач. У цей час вийшов її переклад оповідання Л. Толстого «Чим люди живі». Проте атмосфера для просвітницько-педагогічної діяльності була гнітючою. До того ж за подружжям Грінченків весь час стежили колеги вчителі, а поштмейстер перечитував їхню кореспонденцію та писав на них доноси [3].

У вересні 1884 р. Грінченки переїхали до школи в с. Нижня Сироватка Харківської губернії, де педагогічна діяльність Марії Миколаївни обмежувалась тим, що вона допомагала чоловікові перевіряти учнівські зошити та працювала із дуже неслухняними учнями: «...пригадується мені одне бісеня з другої групи, якого ніяк не можна було кидати в класі без учителя, і його Грінченко тоді приводив до мене» [3, 39]. Але через конфлікт із законовчителем подружжя вимушене було залишити Нижню Сироватку. На початку нового навчального року Б. Грінченка було переведено в однокласну школу с. Вири. За попередньою домовленістю з інспектором народних шкіл М. Грінченко мала бути призначена помічницею чоловіка, але інспектор обдурив їх, надавши направлення тільки Б. Грінченку. В результаті 30 вересня 1885 р. подружжя виїхало з Нижньої Сироватки, «кинувши на деякий час учителювання й поїхавши на батьківський хутір» [3, 45]. Невдовзі Б. Грінченко вирішив прилучитися до земської діяльності й поїхав з родиною на Херсонщину, де півтора року працював статистиком губернського земства, збираючи по селах різноманітні відомості з народного життя. У цьому йому допомагала Марія Миколаївна.

Залишивши навесні 1887 р. посаду земця-статистика, Б. Грінченко почав шукати заробітку. У тому ж 1887 р. подружжя переїхало до с. Олексіївки Катеринославської губернії на запрошення попечительки Олексіївської школи, відомої просвітниці, популяризатора знань серед народу Х. Алчевської. Саме тут розпочинається третій період просвітницько-педагогічної діяльності М. Грінченко, який тривав довгих шість років. Відразу Б. та М. Грінченки зіткнулися з негативними результатами діяльності попереднього вчителя, котрий через сімейні проблеми дуже мало часу приділяв навчанню дітей. З перших днів роботи у школі вони застосували диференційований підхід до навчального процесу. За спогадами М. Грінченко, учнів поділили на групи, Борис Дмитрович «вибрав тих школярів, які були наче розумніші і здібніші за інших, а я почала ходити в школу вчитися з новими» [3, 49].

Багато сил віддавало подружжя й освіті дорослого населення. Вечорами в будинку, де жили М. та Б. Грінченки, збирались односельці на раду чи розмову. Для них організовували систематичні колективні чи-

тання українських книжок. Слухачам пропонували твори Д. Мордовця, М. Кропивницького, Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Котляревського, П. Куліша та інших письменників, включаючи й зарубіжних. Після читання їх обговорювали і враження слухачів занотували.

У 1893 р. через непорозуміння з попечителькою школи Х. Алчевською Грінченки залишили Олексіївку і переїхали до Чернігова, з яким пов'язаний четвертий період просвітницько-педагогічної діяльності Марії Миколаївни. За цей період вона остаточно формується як просвітник та автор науково-популярної літератури. Із самого початку перебування в Чернігові М. та Б. Грінченків було обрано до Чернігівської «Громади». Тут подружжя розгорнуло широку просвітницько-видавничу діяльність. Уже в 1894 р. Б. Грінченко організував видавництво, в якому з перших днів працювала його дружина. Марія Миколаївна займалася редагуванням, коректуванням рукописів, а також видавничими рахунками. Завдяки добре організованій роботі й відданості справі за перші п'ять років функціонування видавництва (1894–1898) було видано 132 098 примірників книжок, продано 52 842 примірники, серед яких вибрані твори Т. Шевченка, П. Гулака-Артемовського, Марка Вовчка, М. Коцюбинського, Ю. Федьковича та самих Б. і М. Грінченків.

Цензура жорстоко ставилася до українського слова, нещадно заборонялося і нищилося все цікаве, оригінальне, талановите, а тому письменникам доводилося белетризувати в науково-популярному стилі, приховувати серійний характер та справжнє призначення книжок, підписуватися псевдонімами.

Перебуваючи в Чернігові, М. Грінченко допомагала впорядкувати колекції гравюр і документи в музеї В. Тарновського, а також створила каталог бібліотеки в цьому музеї і склала реєстр книжок. У передмові до «Каталогу друкованих книг музею Української старовини В. Тарновського» Б. Грінченко зазначає: «Цей каталог укладений нами з участю Марії Миколаївни Грінченко, за згодою душоприказника В. Тарновського Федора Михайловича Уманця» [4, 3]. Через певний час губернатор заборонив М. Грінченко працювати в музеї, що було прокоментовано так: «...через те що Грінченко неблагонадійний, а через те і мене не можна допускати ні до якої посади» [11, арк. 90]. Незважаючи на це, можна сказати, що зусиллями Б. та М. Грінченків був урятований для нащадків Музей української старовини В. Тарновського.

У 1902 р. родина Грінченків переїхала до Києва. Саме з Києвом пов'язаний п'ятий період просвітницько-педагогічної діяльності Марії Миколаївни. Тут перед подружжям постало нелегке завдання упорядкувати словник української мови. Матеріали для нього ще в середині XIX ст. почав збирати П. Куліш. Зібрані матеріали він передав гуртку київських літераторів, а згодом — до редакції журналу «Киевская старина». У цьому ж році словник передали для остаточного доопрацювання Б. та М. Грінченкам. Працьовитість і сумлінність подружжя втілилася в капітальну працю «Словарь української мови» (Київ, 1907–1909), у якій Марії Миколаївни належала не тільки вся технічна робота (переписування, коректування), але й багато власного матеріалу. Чернетки словника і переписаний її рукою примірник свідчать про те, що й у цій справі вона була надійною співробітницею і помічницею свого чоловіка, додаючи сили непомітною, але дуже потрібною працею, адже писаних сторінок у словнику налічується понад 20 тис.

На початку 1905 р. рукопис було представлено конкурсній комісії на здобуття премії М. Костомарова. Він дістав досить високу оцінку Російської імператорської академії наук і був відзначений другою премією [5]. З 1906 р. Марія Миколаївна активно співпрацювала з першою щоденною українською газетою «Громадська думка» (1906–1907), що висвітлювала інформацію про політичне, громадське й літературне життя. Разом із Б. Грінченком, С. Єфремовим, Ф. Матушевським, М. Левицьким, В. Дурдуківським, В. Козловським, В. Леонтовичем, Є. Чикаленком вона входила до редакційного комітету. Робота в редакції була дуже складною, адже, крім напруженої ситуації через різні погляди редакторів, за газетою пильно стежила цензура. Після закриття «Громадської думки» М. Грінченко працювала в українській газеті «Рада». Через нестачу висококваліфікованих журналістів в Україні дописувачами ставали письменники і громадські діячі, а це було важливим чинником у справі розвитку української періодики [5].

Після смерті Б. Грінченка (1910) починається шостий період діяльності М. Грінченко. Вона продовжує видавничу справу, добивається розповсюдження книжок рідною мовою, виступає разом з іншими представниками української інтелігенції проти утисків української мови. Багато уваги приділяє популяризації творів чоловіка, зокрема перевидає його підручники та науково-популярні твори. У 1912 р. М. Грінченко видала підручник «Рідне слово».

Сьомий період діяльності просвітниці розпочався після подій Лютневої революції 1917 р. і проголошення УНР. М. Грінченко вже до початку нового навчального року створює у двох частинах читанку «Наша рідна мова» (Перша читанка і Друга читанка), що стала своєрідним продовженням «Рідного слова» [5] і призначалася на друге півріччя в тих початкових школах, де навчання велося за букварем Б. Грінченка. В цей період заслуговує на увагу і її участь у роботі Всеукраїнського національного конгресу законодавчого органу УНР [2]. До кінця 1919 р. М. Грінченко продовжувала видавати бібліотеку серії «Молодість», яку започаткував Б. Грінченко. Вона співпрацювала і з Державним видавництвом України (1919–1920), котре випускало рідною мовою дитячий журнал «Весняні хвилі», брала участь у створенні «Шкільної бібліотеки», готувала й редагувала повне зібрання творів Б. Грінченка у видавництві «Книгоспілка» (Харків), склала рукописний каталог родинної книгозбірні (845 с.). М. Грінченко також підготувала до друку і видала українські народні казки, віршовані загадки Б. Грінченка, просвітницьку літературу.

Восьмий період діяльності М. Грінченко пов'язаний з роботою в Комісії для складання Словника живої української мови. Доказом цього є посвідчення, видане АН УРСР 18 липня 1921 р.: «Ним посвідчується, що Марія Миколаївна Грінченко як науковий спеціаліст, член-редактор Комісії для складання Словника Української Живої Мови при Українській Академі Наук...» [12, арк. 1].

У Записках історично-філологічного відділу ВУАН відзначено працю М. Грінченко над словником. У бібліографії праць цього відділу читаємо: «Грінченкова Марія. Російсько-Український Словник, т. III, вип. 2. Поле — Пячение, ст. 337—654. (Редактори: В. Ганцов, Г. Голоскевич, М. Грінченкова, А. Ніковський. Головн. ред. акад. С. Єфремов)» [1, 405].

Отже, на основі аналізу джерел з урахуванням суспільно-політичних, культурологічних та педагогічних чинників ми оглядово схарактеризували основні періоди просвітницько-педагогічної діяльності М. Грінченко. Напрямами та зміст її просвітницько-педагогічної діяльності поступово змінювалися залежно від суспільно-політичних, і культурологічних обставин на різних етапах, що ми ґрунтовніше висвітлюватимемо в подальших публікаціях.

ДЖЕРЕЛА

1. Бібліографія писаннів співробітників історично-філологічного відділу, що друкувалися протягом року 1927—1928 // Записки істор.-філол. відділу ВУАН / за ред. А. Кримського. — К., 1928. — Кн. XIX. — С. 405.
2. Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради: Біогр. довід / В. Верстюк, Т. Осташко. — К., 1998. — 256 с.
3. Загірня М. Спогади: упор. передм. прим. Л.Л. Неживої / М. Загірня. — Луганськ: Шлях, 1999. — 160 с.
4. Каталог печатных книг музея украинских древностей В.В. Тарновского, составленный в 1901 г. М.Н. и Б.Д. Гринченко. — К., 1901. — Т. 2. — 370 с.
5. Копиленко Н. Освітнянський подвиг Марії Грінченко / Н. Копиленко // Рід, шк., 1994. — № 9.
6. Копиленко Н. Історична постать у сімейному інтер'єрі — родина Грінченків / Н. Копиленко // Ж-л для батьків. — 1999. — № 1.
7. Курило В.С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті / В.С. Курило. — Луганськ, 2000.
8. Сухомлинська О. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі / О. Сухомлинська // Іст.-пед. процес: нові підходи до заг. проблем. — К.: АПН, 2003. — С. 66.
9. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ). — Ф. III. — Спр. 44035. — Арк 1.
10. Грінченко М. Колись і тепер / М. Грінченко // ІР НБУВ. — Ф. I. — Спр. 32547. — Арк. 14.
11. Грінченко М. Справа з докладом Шрага про українську мову / М. Грінченко // ІР НБУВ. — Ф. I. — Спр. 32567.
12. Посвідчення, видане АН УРСР М. Грінченко 18.07.1921 р. // ІР НБУВ. — Ф. I. — Спр. 32693.

М.В. Лашко. Основные периоды просветительско-педагогической деятельности М. Гринченко

В статье выделены и раскрыты основные периоды просветительско-педагогической деятельности М. Гринченко.

Ключевые слова: М. Грінченко, просветительско-педагогическая деятельность, период.

M. Lashko. The Main Periods of M. Grinchenko's Education and Pedagogical Activity

The article identifies and represents the main periods of M. Grinchenko's education and pedagogical activity.

Key words: M. Grinchenko, education and pedagogical activity, period.